

مفهوم شهروندی

در شهر ساسانی

تألیف:

رضا خزاعی

ناشر چهار دریا

مفهوم شهروندی در شهر ساسانی

سرشناسه: خزاعی، رضا، ۱۳۶۴-

عنوان و نام پدیدآور: مفهوم شهروندی در شهر ساسانی / رضا خزاعی؛ ویراستاری پرند نادى مقدم.

مشخصات نشر: بیرجند: نشر چهار درخت، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۱۶۸ ص: مصور، جدول.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۰۳۱-۴۹-۳

وضعیت فهرست نویسی: فیدا

یادداشت: کتابنامه: ص ۱۵-۱۸.

موضوع: شهرنشینی -- ایران -- تاریخ

Urbanization --History--Iran

موضوع: ایران -- تاریخ -- ساسانیان - ۲۶-۵۱ ق.م.

Iran --History -- Sassanids, 226-651

رده بندی کنگره: ۱۳۹۵ خ ۹۴ الف/HT۳۸۴

رده بندی دیوی: ۳۰۷/۷۶۰۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۴۲۱۹۳۲۵

مؤلف: رضا خزاعی
ویراستاری: پرند نادى مقدم
صفحه آرایی و طرح جلد: مهدی مرتضوی
ناشر: نشر چهار درخت
چاپ اول: ۱۳۹۵
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
محل نشر: بیرجند
پایه و صحافی: مهرنگ
شابک ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۲۱-۹۵-۱
تیراژ ۱۷۰۰۰ ریال

نشر چهار درخت

بیرجند - خیابان معلم - بین معلم ۴۴ و ۱۵ خرداد - نشر چهار درخت

تلفن: ۳۲۴۳۳۲۸۶ - ۰۵۶ همراه: ۰۹۱۵ ۵۶۱ ۷۱۵۵

www.4derakht.ir

پیشگفتار

شهر، همواره در بردارنده‌ی روح بستر شکل‌گیری خود است. بستری که می‌تواند حاوی مولفه‌های جغرافیایی، تمدن و فرهنگی باشد. نجد ایران همواره در طی قرون متمادی، بستر شکل‌گیری فرهنگ‌های گوناگونی بوده که البته حاصل آن، بروز نوعی از مدنیت را به همراه داشته است. شهرنشینی در ایران که از دوران پیش از تاریخ آغاز شده بود در یک سیر تطوری به دوران تاریخی ایران وارد شد؛ و سپس در دوران اشکانیان و ساسانیان، شکل ویژه‌ای به خود گرفت. بررسی روند تغییرات شهرها، ایران‌یابگر دو شکل متمایز از سازمان فضایی شهر در دوران قبل از ورود اسلام و پس از آن است. در این کتاب چگونگی یک مدل مدنی و ساختار فضای زندگی شهری در یک حاکمیت دوره پیش از ورود اسلام به ایران، بررسی خواهد شد. در این گذر به ارتباط تنگاتنگ و دارای تناظر ایدئولوژی فکری حاکمیت ساسانیان با ساختار فضای شهری در این دوره، پرداخته خواهد شد. مطالعات نشان می‌دهد که علی‌رغم نفوذ چهره‌ی شهر در دوره ساسانی و ماقبل آن، ساختار سیاسی- اجتماعی شهر ایرانی پیش از اسلام در دوره تطور خود با نهاد فرهنگ، سیاست و اجتماع ارتباط مستقیمی دارد و این عامل تأثیر جدی بر ساختار و حیات شهری داشته است و کارکردهای سیاسی- اداری وجه غالب شهرهای ایران بوده است. پیدایش و گسترش شهرنشینی در دوره ساسانی، تحت تأثیر ساختار سیاسی و نظام اجتماعی به وجود آمده و در این دوره، هرچند شهرها کارکردهای گوناگون داشتند، اما نقش سیاسی و اداری و امنیتی آن‌ها تأثیر مهمی بر سیاست و رونق شهر داشت. در شهرهای ساسانی به‌طور ویژه‌ای، جنبه‌های فیزیکی و ایدئولوژیکی با هم آمیخته بود. شهرسازی و شهرنشینی در دوره ساسانیان بر پایه‌ی تجربه‌های پیشین و متأثر از شرایط، سبک و نیازهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، شتاب فزاینده‌ای گرفت و به‌طور چشم‌گیری بر شمار شهرها و جمعیت شهرنشین افزوده شد. بنابراین با گسترش شهرنشینی در این دوران به تبع، نظام مدنی و چهارچوب‌های شهرنشینی آن‌هم دارای پیچیدگی‌هایی شد. مفاهیم اساسی مدنی و شهروندی در شهرهای ساسانی به نسبت دوران پیشین دارای نظام‌مندی خاصی شد و شاید عملاً و با توجه به شرایط سیاسی حاکمیت ساسانی، مقوله‌ی شهروندی در ضمن به رسمیت شناخته شدن، دارای ویژگی‌های خاصی گشت.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۹	فصل اول: شهر و شهروند
۱۱	مفهوم ماهوی شهر
۱۲	تعریف شهر
۱۴	تحول مفهوم شهر در طی تاریخ
۱۵	مفهوم شهر ایرانی
۱۸	واژه‌شناسی شهر ایرانی
۱۸	شهر در اسطوره‌ها و افسانه‌های ایرانیان
۱۹	شهرهای اسطوره‌ای ایران
۲۲	چگونگی پیدایش شهر

عوامل مؤثر در شکل‌گیری شهرها، در ایران باستان	۲۵
جغرافیایی و اقلیمی	۲۵
اجتماعی	۲۵
حاکمیت	۲۶
دین	۲۸
دفاعی و امنیتی	۲۸
تغییر کاربری روستاها به شهر	۲۹
شهروند	۲۹
حقوق شهروندی	۳۱
مشارکت شهروندی در ایران پیش از اسلام	۳۵
فصل دوم: نگاهی بر روند شهرنشینی در ایران باستان	۳۹
پیشینه استقرارگاه‌های انسانی پیش از آغاز دوران شهرنشینی	۴۱
آغاز شهرنشینی در ایران باستان	۴۶
شهرهای آغاز ایلامی	۵۴
شهرنشینی در دوره ماد و هخامنشی	۵۹
شهرنشینی در دوره سلوکیان و اشکانیان	۶۹

۷۹.....	فصل سوم: شهر در دوره ساسانی
۸۱.....	سیاستهای داخلی و خارجی حکومت ساسانی
۸۷.....	تاریخچه شهرسازی و شهرنشینی در دوران ساسانی
۹۲.....	بررسی عوامل شکل‌گیری شهرها در دوره ساسانی
۹۲.....	دفاعی و نظامی
۹۳.....	مذهب
۹۳.....	سیاسی و اداری
۹۴.....	تجارت و بازرگانی
۹۴.....	تولد و فروپاشی شهرها در دوره ساسانی
۹۸.....	بررسی شهرهای ساسانی با رویکرد ریخت‌شناسی
۹۸.....	ریخت‌شناسی (فرم) شهرهای ساسانی
۱۰۱.....	شهرهای دایره‌ای
۱۰۱.....	اردشیر خوره
۱۰۴.....	تخت سلیمان
۱۰۵.....	شهرهای مستطیلی (هیپودام)
۱۰۵.....	بیشاپور
۱۰۹.....	جندی‌شاپور
۱۱۰.....	ایوان کرخه

۱۱۲	سیراف
۱۱۳	شهرهای بدون فرم هندسی
۱۱۳	استخر
۱۱۵	تیسفون
۱۱۶	ولاش آباد
۱۱۶	وهاردشیر
۱۱۷	قصر شیرین
۱۱۸	بررسی شهرهای ساسانی با یک دید اجتماعی و سیاسی
۱۱۸	مهاجر شهرها و زندان شهرها
۱۲۸	سازمان طبقات اجتماعی و کالبد شهرهای ساسانی
۱۲۸	طبقات اجتماعی ساسانی
۱۳۶	شهر ساسانی به مثابه جلوه‌ای از قدرت حاکمیت ساسانی
۱۳۷	کالبد شهرهای ساسانی
۱۳۹	شار ساسانی
۱۴۳	سخن پایانی
۱۴۷	ضمائم
۱۵۷	فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

جنبش شهرسازی که از زمان اشکانی در ایران آغاز شد، در دوره ساسانی روند رو به رشدش را با بنیاد بن از یست شهر نشان می‌دهد. شهرها در زمان ساسانی با توجه به اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، اغلب از یک طرح خاص پیروی می‌کنند و از یک نوع سازمان قابل توجهی برخوردارند. از جمله آن‌که در این دوره شهرها به محله‌های مختلف تقسیم می‌شوند و هر دسته از پیشه‌وران، در محله‌ی معینی سکونت دارند. در دوره ساسانی شکل شهرها از دو فرم کلی خارج نیست، یا دارای طرح مدور هستند و یا دارای شبکه مستطیل، و البته شهرهایی هم در این میان وجود دارند که بدون فرم هندسی خاصی هستند. اگر نظر بفرمایید، اختلاف سطح زمین منطقه، براساس دید و اعتقادی خاص، شهرها دارای چهار دروازه به مانند که به چهار سوی گشوده بوده است. الگوواره‌های شهرهای ساسانی از این امر تبعیت کرده‌اند. برای دریافت مؤلفه‌های فوق، نیاز به بررسی مفهوم تعاریف شهر از وجوه مختلف است که در فصل اول به آن پرداخته شده است. محیط زیست دارای مفهومی جامع است، در حالی که شهر و شهرسازی تصویر محدودی از آن را در اذهان زنده می‌کند. شهر یکی از پدیده‌های بشری در محیط زیست به‌منظور اسکان، تأمین معیشت، داشتن روابط اجتماعی و اقتصادی و مانند آن‌ها است. انسان خود، محیط سکونت خود را فراهم کرده و خود به ایجاد و نحوه‌ی زندگی در آن اقدام نموده است. احساس لزوم تثبیت در یک نقطه و احتیاج به زندگی در کنار یکدیگر و لازم و ملزومات آن‌ها، انسان را بر آن داشته است که هماهنگ با مؤلفه‌های اجتماعی و سیاسی شکل گیرد. از سوی دیگر شهرسازی ایرانی به‌عنوان بخشی از مهم‌ترین مظاهر فرهنگی سرزمین ایران و در پی استمرار و بازآفرینی فرهنگ ساسانی، در هماهنگی با اندیشه سیاسی- اجتماعی حکومت ساسانی شکل گرفته است. در زبان فارسی دو واژه‌ی شار و شهر که

مورد استفاده جدید قرار گرفته‌اند، دارای ریشه‌های باستانی هستند. از این رو یگانگی مفاهیم شهر، کشور و پادشاهی و پادشاه، وجود یک بار معنایی بسیار مقدس در این واژگان را مشخص می‌کند. این امر همان گونه که خواهیم دید در شهر ایرانی از آغاز قابل مشاهده بوده. زیرا شهر در ایران پیش از اسلام در واقع یک شهر- قدرت است. یعنی محل استقرار قدرت پادشاهی، پیدایش شهر و تکوین شهرنشینی در ایران تابع تحولات تاریخی و چگونگی ساختار اجتماعی آن بوده است. شهر مرکز ثقل زندگی اجتماعی محسوب می‌شده و ساختار آن متأثر از موقعیت طبیعی و اقلیمی و نظام سیاسی حاکم بر مملکت بوده است. در فصل سه به روند شکل‌گیری شهر و تداوم شهرنشینی در ایران باستان سیر درونی خاص آن پرداخته شده است. به نظر می‌رسد که آغاز و پیشرفت شهرنشینی، به علت مشکلات طبیعی و انسانی و چگونگی توزیع جمعیتی در آن، تا حدودی با تأخیر آغاز شده و تا دوره‌ی اشکانی و به‌ویژه عصر ساسانی، روند آرامی داشته است. تا این زمان، فعالیت اصلی مبتنی بر زمین (کشاورزی و دامپروری) بوده و اصلی شهر و روستا چندان محسوس نبوده است. ورود ایران به جرگه‌ی تجارت آن زمان و کارکردی نویدی و مبادله‌ای شهرها که از زمان اشکانی‌ها آغاز شد، در دوره‌ی ساسانی به اوج خود رسید، و در این دوران، شهرنشینی از رشد فزاینده‌ای برخوردار شد. شهر در این زمان، مرکز استقرار حکومت (عنوان مدیر اجرایی، تأمین کننده‌ی نظم و امنیت، ناظر بر فعالیت‌های اقتصادی و شاهد رشد ثروت و مکنش بود) و مرکزی فرهنگی (که نیروهای فکری و اندیشه‌های الهی و ارزش‌های مربوطه را در خود گرمی آورد) به شمار می‌رفت. دو سبک عمده و یک میان سبک، نحوه استقرار انسانی در مقیاسی بالاتر از روستا، شکل می‌بخشند، به عبارتی درست‌تر در این دوران دو گونه عمده شهرنشینی (کالبدی - فضایی و نمادین - گهانه شهرنشینی و شهرگرایی، گذار بین این دو شیوه عمده باز شناخته شده. از قرن نهم پیش از میلاد، با ساختن اولین «شار» مادی الهام گرفته از شهر - تپه‌های بین‌النهرین (زیگورات) شروع شده و با شکوفایی شارهای پارسی در شوش، استخر، پاسارگاد در دوران هخامنشی به اوج خود می‌رسد، ایجاد مجموعه عظیم شهر - معبد و شهر - قدرت تخت جمشید، نمونه‌ای از تغییر مفاهیم و معانی است، که از تمدن‌های متعدد بین‌النهرین کسب شده است. این سبک حدود یک قرن پس از حمله اسکندر به ایران بر فرهنگ شهرسازی ما حاکم شد و فرهنگی التقاطی از شهرسازی ایرانی (شهر - قدرت) و

یونانی (شهر - دولت‌ها) در ایران شکل گرفت. مقاومت در مقابل مفاهیم مادی و معنوی شهر - دولت‌های پایه‌گذاری شده توسط سرداران یونانی و بستیز برای استیلای مفاهیم و معانی زیست و تولید بومی سبب می‌گردد، تا در قرن سوم ق.م شیوه دیگری از سازمان فضایی - کالبدی شهری شکل گیرد. این شیوه شهرسازی پس از حرکت‌های بخش اشکانیان از سیطره اسکندر، آغاز و در دوران ساسانی به اوج خود می‌رسد و پس از حمله اعراب به ایران رو به افول می‌گذارد. شهرنشینی در دوران باستان از سه مرحله پیوسته گذر کرده است:

نخست: مرحله شکل‌گیری، پیدایش پدیده شهر و رشد آرام شهرنشینی؛ رشد آن در دوران امپراتوری مائا و بالندگی آن در دوره هخامنشیان. استقرار قطعی شیوه پارسی شهر - معبد نتیجه بارز این تبار فضایی است.

دوم: دوره بنیادگذاری شهرهای خود فرمان به سبک شهرهای یونانی شهر - دولت، توسط سلوکیان و رشد شتابان شهرنشینی در عهد سلوکی و پارتیان.

سوم: دوره به زیر فرمان در آمدن شهرهای یونانی‌وار، توسط دولت مرکزی در دوره ساسانیان و تعمیم مفهوم شهر به مسکنه‌ای پس از آن از محدوده‌های کالبدی بلا فصل آن.

جامعه‌ی ایران در زمان ساسانیان به چهار طبقه اجتماعی تقسیم شده بود که در فصل چهار مورد تحلیل قرار گرفته. هر طبقه اجتماعی درون عده‌های لایه‌ها و گروه‌های متعددی تشکیل می‌شد، که هر یک از پایگاه و منزلت خاص و معینی در سلسله مراتب طبقاتی برخوردار بودند. از خصوصیات شهرهای ساسانی، قرار گرفتن ارگ و آتشکده در اطراف در وسط شهر است و سپس محله‌های بزرگان و اشراف و پس از آن محله‌های پیشه‌وران را و در پایان نام برد. در وسط شهرها بنایی موسوم به ایوان و کیاخره که شامل آتشکده نیز می‌شد طرح می‌گردید، عموماً این مجموعه در تپه یا زمینی بلند نسبت به اطراف خود ساخته می‌شد. شهرت پادشاهان ساسانی به‌عنوان بانیان شهرها، در منابع جایگاه ویژه‌ای دارد. در شهر ساسانی نظام شهروندی و استقرار طبقات اجتماعی با نظم از پیش تعیین شده، تبیین یافته بود. این پدیده به ظهور و قوام جامعه‌ی شهری توانمندتری سبب به گذشته انجامید. بررسی کم و کیف زندگی شهری و تأمل در عناصر و ویژگی‌های جامعه‌ی شهری در دوره‌ی ساسانی به دلایلی اهمیت و ضرورت دارد:

از یک سو جامعه‌ی شهری در آن دوره ویژگی‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی را دارا شد و دیگر اینکه، تبیین نقش مؤثر و سازنده‌ی آن در حوزه شهری که بدون فهم ساختار سیاسی و اجتماعی آن عصر باشد، دشوار است. از سوی دیگر بازخوانی روند گذار جامعه‌ی ایرانی از پیش از ساسانی به دوره‌ی ساسانی، بدون توجه به عناصر و مؤلفه‌های زیست و تولید در عصر ساسانی، از جمله الگوی زندگی شهری و سطوح رشد تأثیرگذار بر شیوه و تکامل مناسبات شهرنشینی آن دوره، به نتیجه دلخواه و مطلوب نخواهد رسید. بازخوانی مؤلفه‌های اساسی جامعه شهری، به منزله‌ی بررسی تعاملات شهروندی که شامل شکل آرایش، ترکیب و کارکردهای متنوع و متفاوت جامعه شهروندی در گرو فهم الگوی زندگی شهری است. این الگو خود برآیندی از مناسبات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و ساختارهای حاکم بر فضای اجتماعی در هر دوره تاریخی است. عوامل متعددی بر مناسبات شهرنشینی و الگوی مسلط زندگی شهری در دوره ساسانی است. در این کتاب کوشش می‌شود تأثیرگذارترین گزینه‌های اعتقادی و آرمانی آن عصر و آموزه‌های اصلی جامعه‌ی شهری ایران در دوره ساسانیان، مورد بازشناسی قرار گیرد. مکتب^۱ شهرسازی ساسانی از شاخص‌ترین مکاتب شهرسازی ایران است که به طرح عناصر مهم در ساخت و بافت شهر می‌پردازد. این مکتب بر مفاهیمی چون جامعه و سیاست استوار است. گونه‌شناسی این شهرها، مسایل اجتماعی و انسان را پوشش داده است. از طرفی به دلیل مضامین جهان‌بینی خاص ساسانی همواره مورد توجه بوده و خاصیت را به عنوان شناسنامه و هویت ایران نمایانده است. برخورد با چنین گونه‌شناسی شهری در هر عصر و زمانه‌ای و برای هر ملتی نه تنها ملت ایران مفید بوده، و در تحولات فکری و اجتماعی و فرهنگی انسان نقشی سازنده ایفا می‌کند. هر چند در ظاهر این را جز به عنوان یک شهر با ساختار زبانی مخصوص به خود محسوب نمی‌دارند، اما همین ساختار زبانی و بیانی و به کارگیری عناصر انسان‌شناسانه است که به همراه نگاه متفاوت مخاطبان می‌تواند در شناخت شهر امروز به کار گرفته شود. در نتیجه با توجه به آنچه ذکر شد بر آن هستیم، که با نگاهی جدید، شهر ساسانی را مورد بررسی قرار داده تا بوسیله‌ی نقش آن، شناخت ارتباط شهروند و شهر را مورد مطالعه قرار دهیم. به منظور

۱- مکتب شهری عبارتست از مجموعه‌ای از اعتقادات، رفتارها و انسان ساخت‌هایی که در شهرها شکل گرفته است.

درک نقش و تأثیر قدرت سیاسی بر مناسبات شهرنشینی و جامعه‌ی شهری ساسانی، تأمل در چند نکته ضرورت دارد:

۱- ساسانیان، حکومتی برآمده از بطن جامعه‌ی شهری؛ ظهور این حکومت به تعبیری نخستین حرکت جامعه‌ی شهری برای رسیدن به قدرت در تاریخ ایران بود. اردشیر، بنیانگذار سلسله‌ی جدید که در جامعه‌ای شهری تربیت شده بود، با ایجاد شهر گور، موجودیت و استقلال خویش را در برابر حکومت اشکانی اعلام کرد.

۲- شاهان شهرساز بر مصدر امور و پی‌گیری سیاست فعال شهرسازی؛ حکومت ساسانی سیاست شهرسازی فعال و پر دامنه‌ای را در پیش گرفت. اشاره و اخبار متون بهلولی نظیر کارنامه‌ی ارشید بختیار، کتاب شهرستان‌های ایران‌شهر و نیز منابع عربی و ایرانی قرون نخستین اسلامی، حکایت از شور و شوق شاهان این سلسله برای برپایی شهرهای جدید و یا بازسازی شهرهای قدیم دارد.

بررسی نظام شهری به موارد نظام شمرندی در دنیای معاصر باز آفریننده یکی از مهم‌ترین و چالش‌زاترین مفاهیم جامعه‌شناسی شهری است که ابعاد گسترده‌ی اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را دارا است. فرآیند شناخت وجهه فرهنگی، سیاسی و اجتماعی شهرهای دوره ساسانی به همراه تأثیر شاهان در روند شهرسازی آن دوره به این دلیل مورد اهمیت قرار می‌گیرد که «هر یک از شاهان ساسانی می‌کوشیدند شهرهایی را بی‌افکنند یا شهرهای کهن را نوسازی کند» (بهرامی، ۱۳۵۶: ۲۱۶-۲۱۵). معیارهای پراکثر شهرها در قلمرو ساسانی این‌گونه شکل گرفته: «و بر آن بودند که جهان، چهار بخش دارد. شهرها باید طوری ساخته شوند که به چارسوی جهان گشوده شوند» (اشرف، ۱۳۵۳: ۹-۷).

روند رو به رشد شهرها به موازات ظهور دولت ساسانی که حرکتی برای رسیدن به قدرت است، نطفه‌ی اصلی این دولت را در شکل‌گیری شهر بسته است. به‌همین دلیل شهر، پایه نهادهای اجتماعی- اقتصادی، بازرگانی و سیاسی دولت ساسانی بود. پادشاهان ساسانی به‌تدریج شهرهای موجود را تسخیر کرده و به ساختن شهرهای جدید همت گماشتند. شهرهای بسیاری به نام پادشاهان ساخته شد. بنیاد هشت شهر به نام اردشیر نسبت می‌دهند. بنای تعدادی از شهرها نیز به

شاپور نسبت داده شده است و شهرهایی را هم به قباد نسبت داده‌اند. بنیان‌گذار حکومت ساسانی، کوشش برای دستیابی به قدرت را با احداث شهر گور در فارس آغاز کرد و به گفته اسطخری: «چون اردشیر دشمنی را آن‌جا قهر کرد خواست کی شهری بنا کند» (اصطخری، ۱۳۶۸: ۱۱۱). تأسیس، تجدید بنا و تکمیل شهرهای زیادی به اردشیر بابکان منسوب است. از جمله شهرهای رام/اردشیر و ریو اردشیر در فارس، هرمز اردشیر که همان سوق/اهواز باشد در اهواز و به اردشیر در غرب مداین و/استاباذ اردشیر که همان کرخ میسان باشد در سواد و/فسا/اردشیر که همان شهر خط باشد در بحرین و/بوذا/دشیر که همان حزه باشد در موصل را به او نسبت داده‌اند (دریایی، ۱۳۸۸: ۴۲). مسله‌آ روند احداث شهر توسط پادشاهان ساسانی همواره آهنگ ثابت و یکنواختی نداشته است. در دوره‌هایی که کشور با قدرتمند بر کشور حاکم می‌شدند، تعداد زیادی شهر احداث می‌شد و در زمانی که قدرت به تدریج پادشاهان ضعیف می‌شد، جریان احداث شهر کند می‌گردید (نظریان، ۱۳۸۸: ۶۷-۶۵). شهرهایی که در دوره ساسانیان احداث شدند، بیشتر سیاسی اداری بودند که به شهرهای شاهی معروف بودند. هر حاکمی اجازه شهرسازی را نداشت، سپس عوامل دیگری مانند عوامل تجاری، نظامی نقش داشتند. در این دوره توانایی و بنیان اقتصادی کشور در حدی بود که بازرگانی، و تولید صنایع‌دستی را تا آن حد رونق بخشید که منجر به احداث شهرهای نوین شده‌است. همچنین قدرت نظامی ساسانیان به‌گونه‌ای بود که پهنه وسیعی را در بر می‌گرفت و امکان مبادلات اقتصادی بین شهرهای کهن، و بازرگانی گرمی‌های مجاور را با مراکز تجمع و سکونتگاه‌های ایران در راه‌های امن ممکن سازد (سلطان‌زاده، ۱۳۷۰: ۱۱۰). ساسانیان بنیان بزرگ شهرها به‌شمار می‌روند، منابع تاریخی از وسعت شهرسازی که تقریباً در زمان همه شاهان این سلسله معمول بود گواهی می‌دهد. نام اغلب این شهرها در روایات ایرانی و عربی و کتب تاریخی ثبت گردیده است، بیشتر این کتب ترجمه و برگردان کتاب *خداوند نامک* دوران ساسانی می‌باشند. از منابع دیگر رساله‌ی پهلوی، شهرستان‌های ایران است. این رساله شامل اسم و شرح ساختن عده‌ای از شهرهای بزرگ توسط فرمانروایان ایران از قدیم‌ترین ایام تا زمان ساسانیان می‌باشد که در آن پایه‌گذاری بیش از ۲۶ شهر به فرمانروایان ساسانیان نسبت داده شده‌است. همچنین کتیبه شاپور یکم در نقش رستم که فهرست شهرهایی که در قلمرو فرمانروا بوده، یاد شده‌است. (گای، ۱۳۵۶: ۱۳۵۶).

۷۸). اما شهر ساسانی هم از نظر کالبد شهری و هم از نظر کارکرد، دوره‌ای از تحول و توسعه و تکامل را تجربه کرد و بخش‌هایی به آن افزوده شد. تحول شهر ساسانی معلول عواملی چند بود که در پژوهش حاضر از چهار منظر عوامل سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و شهروندی مؤثر در این تحول مورد بررسی قرار گرفته‌اند. از این‌رو هدف این پژوهش تبیین ویژگی‌های تاریخی و تحلیل عناصر اصلی جامعه شهری در شهر ساسانی از منظر نقش و تأثیر روند شهروندی بر شکل‌گیری و تحول الگوی شهرنشینی و مناسبات جامعه‌ی شهری است. بررسی این مسأله از راه تبیین و روش تحلیلی تاریخی نشان می‌دهد، که شهر ساسانی با حوزه سیاسی و نظامی و حکومت مرکزی وابستگی و پیوستگی عمیق‌تری نسبت به گذشته یافت. همچنین جامعه شهری و کالبد شهر ساسانی تحت تأثیر جهان‌بینی، ارزش‌ها، دینی و آرمان‌های اجتماعی آن دوره قرار داشت.

شهر و شهروندی در دیر ساسانیان هماهنگ و منطبق با ساختار، الزامات و اقتضائات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی حاکم بر جامعه ایرانی تحول و تکامل یافت. مفهوم منطقه‌ای شهر ایرانی و هم‌زیستی سه شیوه‌ی زیست و تولید شهری، روستایی و ایلی، استمرار پیدا کرد. شهر ساسانی به نسبت گذشته با حوزه سیاسی نظامی و به تعبیری حکومت مرکزی وابستگی و پیوستگی عمیق‌تری یافت. شهرها بیش از گذشته به مراکز قدرت نظامی و سیاسی و دیوانی تبدیل شدند و کارگزاران حکومتی و وابستگان روستا، تنگزاران آنان مهم‌ترین بخش جامعه شهری را تشکیل می‌دادند، که به نمایندگی از سوی حکومت مرکزی بر شهر و نواحی پیرامون آن اعمال نظر و سلطه می‌کردند. علاوه بر این، آرایش، ترکیب و کارکرد جامعه شهری و بالطبع کالبد شهر ساسانی تحت تأثیر آموزه‌ها و آرمان‌های اجتماعی و طبقات اجتماعی ایرانیان نیز قرار داشت. سیاست دراز مدت ساسانیان در انتقال اسیران رومی و شهرنشینان سوربایی به داخل ایران، افزون بر تغییراتی که در ترکیب جمعیت شهرنشین و بافت فرهنگی آن ایجاد کرد، موجب تحول و دگرگونی اقتصاد شهری نیز شد و صورت‌بندی شهری جدیدی را در مناطقی که پذیرای جمعیت شهری مهاجر بود عرضه کرد.